

Expressing the Intelligible through the Sensible in Surah al-Baqarah (Explicit Metaphor, their Instances, and Semantic Implications)

Mohammadreza Barakaat¹ , Farzaneh Kianinia²

1. Assistant Professor, University of Qur'anic Sciences and Teachings, Qom, Iran (Corresponding Author)
Email: barakaat@quran.ac.ir

2. M.A. in Qur'an and Hadith Studies, Hakim University, Sabzeva, Iran Email: kianifarzaneh20@gmail.com

Extended Abstract

Research Objective

This study examines and analyzes the purposeful deployment of explicit metaphor (isti'ārah mušarraḥah) in Surah al-Baqarah (Qur'ān 2) as one of the intricate and artful subsystems of the Qur'ān's expressive structure, with particular emphasis on the rhetorical pattern of “expressing the intelligible in terms of the sensible.” The overarching aim of the research is to present a comprehensive and multilayered analysis in the following dimensions:

1. Identifying approximative rhetorical mechanisms by analyzing the process through which the Qur'ān skillfully conveys concepts such as guidance, misguidance, hypocrisy, hardness of heart, faith, divine mercy, and the consequences of human actions—concepts that require intellectual reflection—through sensory representations such as sealing, disease, buying and selling, stone, sheath, color, and garment. The study seeks to elucidate how these sensory forms function as a bridge between the limited human intellect and infinite divine meanings, thereby enhancing comprehensibility and conceptual durability.
2. Clarifying ultimate aims and psychological–pedagogical functions by uncovering the deep semantic implications and educational purposes embedded in each metaphor. For instance, the research examines the purpose of portraying misguidance as an “unprofitable trade”: is it not intended to evoke a sense of loss and awaken the human conscience? Accordingly, the study investigates the emotional charge (fear, hope, aversion) generated by each sensory image and its influence on the audience's subconscious and volitional orientation toward virtue or away from vice.
3. Evaluating the role of metaphor in realizing the Qur'ān's rhetorical inimitability, as a central component of its artistic and eloquent miracle. The study demonstrates that this technique is not a coincidental verbal embellishment but a deliberate and wise rhetorical choice, one that accords with human nature—which initially engages the world through sensory perception—while possessing such richness that it rendered even the most eloquent Arab rhetoricians incapable of producing its like. The analysis shows how this

Received: 2023-02-09 | Received in revised form: 2023-05-01 | Accepted: 2023-06-11 | Published online: 2026-04-21

◆ How to cite: barakaat, M and Kianinia, F. (2026). Expressing the Intelligible through the Sensible in Surah al-Baqarah (Explicit Metaphor, their Instances, and Semantic Implications). (e36-59). *Stylistics Studies of the Holy Quran*, 10(18), e36-59 doi: [10.22034/sshq.2023.178954](https://doi.org/10.22034/sshq.2023.178954)

©2025. Article type: Research Article Published by: Department of Qur'anic Exegesis and Sciences

device simultaneously achieves brevity and density (a single word in place of multiple sentences), stimulates imagination and imagery, and elevates discourse from the mere transmission of information to the creation of an intuitive, experiential understanding.

4. Establishing a connection between classical rhetoric and modern linguistic studies: A secondary yet significant objective is to situate the findings of Islamic rhetorical theory within a systematic framework and, at times, in dialogue with contemporary approaches such as Lakoff and Johnson's conceptual metaphor theory. The study explores whether Qur'ānic examples can be analyzed in terms of a sensory source domain and an intellectual target domain, a perspective that may enrich interpretation and offer a renewed reading of the Qur'ān's expressive capacities.

Research Methodology

The study adopts a descriptive-analytical methodology, examining the data through a rhetorical-linguistic approach. The research proceeds through the following stages:

1. Selection of verses: Identifying verses in Surah al-Baqarah that contain explicit metaphors of the intelligible-to-sensible type.
2. Identification of metaphorical structure: Reformulating metaphorical expressions as similes and extracting their components (subject of comparison, object of comparison, and the ground of comparison).
3. Analysis of semantic implications: Uncovering the deeper conceptual meanings and the pedagogical and guidance-oriented purposes embedded in each metaphor.
4. Comparative rhetorical analysis: Drawing upon the views of Qur'ānic exegetes and classical rhetoricians (such as al-Zamakhsharī, 'Allāmeḥ Ṭabāṭabā'ī, and al-Suyūfī), alongside insights from Lakoff and Johnson's cognitive metaphor theory, to enrich the analysis.

Research Findings

The findings may be summarized in several dimensions:

1. Frequency and diversity of metaphors: In Surah al-Baqarah, 22 verses containing explicit metaphors of the intelligible-to-sensible type were identified, 12 of which were analyzed in detail. These verses express concepts such as guidance, misguidance, hypocrisy, hardness of heart, faith, and marital relations through sensory imagery.
2. Rhetorical and pedagogical functions of metaphor:
 - Concretization of abstract concepts: Notions such as guidance, hypocrisy, and hardness of heart are rendered tangible through images like sealing of the heart, disease of the heart, and stone-heartedness.
 - Emotional and psychological impact: Images such as buying misguidance, covering truth with falsehood, and divine color not only exhibit aesthetic value but also exert profound influence on the audience's inner disposition.
 - Depiction of the consequences of actions: Metaphors such as the footsteps of Satan and the sheath of the heart vividly portray the moral and eschatological destiny of human beings.
3. The role of metaphor in Qur'ānic exegesis: Metaphorical analysis reveals the underlying structure of the verses and elevates their apparent meanings to deeper doctrinal and ethical levels. For example:
 - "Sealing of the hearts" (Qur'ān 2:7) → signifies the disbelievers' impermeability to truth.

- “Trade of misguidance” (Qur’ān 2:16) → symbolizes human agency and responsibility in choosing a path, as well as the cost incurred by such choice.
- “Women are a garment for men” (Qur’ān 2:187) → expresses the comforting, complementary, and protective functions of marriage.

Conclusion

This study demonstrates that explicit metaphor constitutes one of the most subtle and effective rhetorical instruments of the Qur’ān for conveying intellectual and abstract truths to the human mind. Through this technique, the Qur’ān not only manifests its rhetorical inimitability but also situates the audience within a concrete, sensory framework that facilitates clear perception of transcendent realities.

The principal contributions of the study include:

- Identifying the artistic dimensions of the Qur’ān in integrating the intelligible with the sensible.
- Clarifying the role of metaphor in moral education and guidance through its influence on the subconscious mind.
- Emphasizing the necessity of rhetorical reflection in Qur’ānic exegesis for accessing deeper layers of meaning.

This research represents a step toward reassessing the capacities of Islamic rhetorical sciences in engaging with the Qur’ānic text and in dialoguing with contemporary cognitive-linguistic theories in the analysis of Qur’ānic metaphors.

Keywords: Explicit metaphor; Expressing the intelligible in terms of the sensible; Qur’ānic style; Semantic implication

تعبیر از معقول به محسوس در سوره بقره (استعاره تصریحیه، مصادیق و دلالت‌های معنایی)

محمد رضا برکات^۱ ID، فرزانه کیانی‌نیا^۲

۱. استادیار زبان و ادبیات عربی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم (نویسنده مسئول) قم، ایران. ایمیل: barakaat@quran.ac.ir
۲. کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران. ایمیل: kianifarzaneh20@gmail.com

چکیده

قرآن کریم، آخرین کتاب آسمانی و معجزه مکتوب دین مبین اسلام به زبان عربی، از سبک منحصر به فردی برخوردار است. علوم زبان‌شناختی، از جمله علم بیان، از قرون اولیه اسلام تا کنون، با تعبیراتی متفاوت، همواره برای گشودن لایه‌های پنهان این آخرین معجزه جاوید تاریخ در تلاش بوده و توانسته است به لایه‌هایی از این دریای بیکران معانی غور کند. استعاره، یکی از ارکان چهارگانه علم بیان، در این وادی، سهمی اصیل داشته است. در این نوشتار سعی بر این است که دلالت‌های معنایی و مفاهیم آیتی از قرآن کریم در سوره بقره را باز نماید که دارای استعاره تصریحیه و دارای مضامین عقلی است، اما در قالب تعبیر حسی بیان شده است. تعیین ژرف ساخت (ساختار زیرین) یک عبارت معنادار به واسطهٔ روساخت آن برای دستیابی به معنای اصلی با تکیه بر قرینه‌های موجود در استعاره مصرّحه و با مشخص شدن محذوفات در استعاره‌ها، ممکن می‌شود. در این رویکرد، تلاش می‌شود، در حد میسور با تحلیل منطقی و درست نکته‌ها و ظرائف استعاره، ضمن درک زیبایی‌شناختی آیات مرتبط، به مفاهیم عمیق، درست، رسا و قابل فهم دست یافت؛ بدین منظور، عبارات قرآنی حاوی آرایهٔ بیانی و بلاغی مورد نظر به روش توصیفی-تحلیلی، مورد بررسی قرار گرفت؛ بدین صورت که بعد از گزینش آیه مورد نظر، عبارت دارای استعاره مصرّحه به صورت تشبیه درآمده و وجوه شباهت ارکان آن به تفصیل بیان و در نهایت منظور و مفهوم برخاسته از عبارت استعاره در حد میسور بیان شده است.

کلید واژگان: استعاره تصریحیه، تعبیر از معقول به محسوس، سبک قرآن کریم، دلالت معنایی.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۱/۲۰ | تاریخ اصلاح: ۱۴۰۲/۰۲/۱۱ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۲۱ | تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۵/۰۲/۰۱

◆ استناد به این مقاله: برکات، محمد رضا و کیانی‌نیا، کیانی‌نیا. (۱۴۰۵). تعبیر از معقول به محسوس در سوره بقره (استعاره تصریحیه، مصادیق و دلالت‌های معنایی). *مطالعات سبک‌شناختی قرآن کریم*, ۱۰ (شماره اول), ۵۹-۳۶. doi: 10.22034/sshq.2023.178954

مقدمه

سبک و نوع بیان یکی از ابعاد اعجاز قرآن کریم است که تاکنون زبان‌شناسان بسیاری را واداشته است تا اسرار اعجاز این کتاب آسمانی را در قالب علوم زبان‌شناسی، از جمله علم بیان، برای انسان‌ها تبیین کنند؛ اگرچه گام‌های بلندی در این زمینه برداشته شده است، اما بشر بعد از چهارده قرن، هنوز نتوانسته است به کنه آن دست یابد؛ چراکه روح کلام الهی نشأت گرفته از سرچشمه روح کائنات، یعنی ذات باری تعالی است و این ذات به تعبیر حکیم سبزواری «وکنهه فی غایه الخفاء» است. (سبزواری، ملاهادی ۱۳۶۹: ۵۹/۲). برای انتقال به عالم دون (که آمیخته‌ای است از روح و ماده)، به‌ناچار باید از ابزاری چون صوت یا خط کمک می‌گرفت که از این اختلاط می‌توان به یکی از مصادیق برجسته اختلاط روح و عقل با ماده و حواس مادی اشاره کرد. لکن در لایه‌های عمیق‌تر زبان در اختلاط روح با ماده، آنجا که معانی عقلی و غیر قابل درک با حواس به میان می‌آید، این گسست میان روح با ماده خودنمایی می‌کند. ابزاری که می‌تواند این خلأ را پر کند و میان مفاهیم و معانی با الفاظ ارتباط برقرار کند و به عقل مخاطب نزدیک سازد، علم بیان است و اوج کمال علم بیان نیز در استعاره خودنمایی می‌کند. استعاره یکی از مهم‌ترین ساختارها در علم بیان است که از آن به اسرار بلاغت یاد کرده‌اند.

استعاره، درک و تصوّر در اندیشه و تفکر را بیشتر و دریافت‌ها را عمیق‌تر و کامل‌تر می‌کند. ترکیبی از واژگان عبارت‌های استعاری را تشکیل می‌دهند، اما خود لفظ به‌تنهایی استعاره را در بر ندارد، بلکه وقتی با واژه‌های دیگر هم‌نشین می‌شود، مفاهیمی را به وجود می‌آورد که هریک از آن لفظ‌ها، به‌تنهایی، قابلیت و ظرفیت حمل آن مفهوم و معنای برخاسته از استعاره را ندارند.

از آنجاکه بررسی تمامی انواع استعاره در تمام آیات قرآن کریم در این مقاله نمی‌گنجد، بنابر تقسیماتی که صاحب‌نظران این علم کرده‌اند، این نوشتار به بررسی استعاره تصریحیه^۱ در قرآن کریم، تحت عنوان «تعبیر از معقول به محسوس در قرآن کریم» (استعاره تصریحیه‌مصادیق و دلالت‌های معنایی و زیبایی‌شناختی آن در سوره مبارکه بقره)، پرداخته است تا بتواند به این پرسش‌ها پاسخ دهد:

هدف باری تعالی از آوردن مفاهیم عقلی در قالب عبارات و مضامین حسی چیست؟

کاربرد استعاره در سوره بقره چه کمکی به مخاطب در فهم معنا می‌کند؟

استعاره مصرحه در سوره بقره از چه بسامدی برخوردار است؟

در پاسخ ابتدایی به پرسش‌های فوق فرض بر این است که با استخراج عبارات‌های مرتبط،

(۱) استعاره تصریحیه، نوعی تشبیه است که مشبّه به آن ذکر شده و مشبّه آن حذف شده و قرینه‌ای از آن رکن حذف‌شده در عبارت آمده است.

معانی و مفاهیم عقلی به صورت حسی و قابل درک با یکی از حواس پنج‌گانه بیان شود و از طریق بررسی و بازگشایی ساختار آن عبارات، مخاطب را به مفاهیمی شایسته و درخور کلام الهی نزدیک کند و هم‌زمان با کشف زیبایی‌شناختی آیات کریمه، تا حد امکان، آن معانی را به فهم انسان نزدیک‌تر سازد.

به نظر می‌رسد، به‌کارگیری این صنعت بیانی در قرآن کریم بدان جهت است که مفاهیم انتزاعی را با هدف نزدیک‌سازی به ذهن مخاطب توصیف و قابل درک نماید. تحلیل این عبارات و کشف دلالت‌های معنایی آن مبتنی بر ساختار استعاره تصریحیه و رسیدن به معنا و مفاهیم عمیق‌تر (غیر از معنای ظاهری الفاظ) که از ترکیب واژه‌ها در قالب استعاره و تشبیه و با گذر از روساخت کلام به زیرساخت می‌رسد، هدف اصلی این تحقیق است.

نقش‌های دستوری ژرف‌ساخت، نقش اساسی در تعیین معنی جمله ایفا می‌کند. توانایی تعیین ژرف‌ساخت و روساخت برای رشته نامحدودی از جملات، توانایی برقراری ارتباط مناسب میان این ساخت‌ها و توانایی تعیین تعبیر معنایی و تعبیر آوایی ژرف‌ساخت‌ها و روساخت‌های جفت‌شده، به دانش زبان مربوط می‌شود. طبق این رهیافت (تعویض و جابه‌جایی در جایگاه ژرف گروه اسمی، رسیدن به ساخت زیرین جمله) شخصی که زبان خاصی را می‌داند و بر دستور نیز اشراف دارد، رشته نامحدودی از ژرف‌ساخت‌های بالقوه را تولید (یعنی تعیین) می‌کند؛ آن را به روساخت‌های مرتبط مبدل می‌سازد و تعبیر معنایی و آوایی این رشته‌های انتزاعی را مشخص می‌سازد (چامسکی، ۱۳۹۲: ۴۶-۴۸)؛ بنابراین، دستوری که این نوع پیوند مشخص و نامحدود را میان آوا و معنی توصیف می‌کند، نخستین گام به سمت توضیح چگونگی درک یک فرد از جمله اختیاری از زبانش به شمار می‌رود. نظریه جدید استعاره، اثر لیکاف^۱ و جانسون^۲ نیز تحولی در دریافت مفهوم استعاره است، که باعث بازنگری مفاهیم استعاره و مجاز در مطالعات ادبی و احیا کردن این موضوع شده است که چگونه مفاهیمی که به تجربه مادی در نمی‌آیند، برای انسان قابل درک شوند. همچنین در نظریه جدید، استعاره فرایند تفکر و درک ماهیتی استعاری دارد؛ در این نظریه، ماهیت استعاری اندیشه و درک با توجه به شناخت و تجربه انسان از پدیده‌ها و جهان اطرافش و حضور فیزیکی او در چنین محیطی تبیین می‌شود. (افراشی، یگانه، ۱۳۹۵: ۱۹۴).

پیشینه تحقیق

با بررسی انجام‌شده در این زمینه، روشن شد که در زمینه استعاره‌های قرآن، مطالبی در منابع علم بلاغت، از جمله «مفتاح‌العلوم»، «مختصر المعانی»، «دلائل الإعجاز»، «اسرار البلاغه» و نیز بعضی تفاسیر قرآن کریم آمده و اقسام استعاره را در قرآن کریم همراه با شاهد مثال،

1) George Lakoff
2) Mark Johnson

برشمرده و مقالاتی نیز نگاشته شده و به تفصیل و توضیح استعاره در بعضی سوره‌ها پرداخته است؛ از جمله مقاله «واکاوی استعاره‌های قرآن با تأکید بر دیدگاه علامه طباطبایی» به قلم نسرین انصاریان که در مجله «مطالعات ادبی متون اسلامی، ش ۲۹، تابستان ۱۴۰۰» به چاپ رسیده است، اما موضوع تعبیر معقول به محسوس با رویکرد تبیین اهداف و دلالت‌های معنایی و مفهومی و میزان تأثیرگذاری در مخاطب مبتنی بر ساختار اصلی استعاره تصریحیه که این مقاله بر عهده دارد، مورد بررسی قرار نگرفته است.

مقاله‌ای دیگر تحت عنوان «بررسی استعاره مفهومی در سوره بقره (رویکرد زبان‌شناسی شناختی)» به قلم حمید صباحی گراغانی و همکاران در «مجله ادب و زبان، دوره ۱۹ بهار و تابستان ۱۳۹۵، شماره ۳۹» منتشر شده است. این مقاله سعی دارد، نشان دهد که قرآن کریم مفاهیم انتزاعی و مجرد را با چه سازوکاری مفهوم‌سازی می‌کند و قلمرو مبدأ استعاره‌های مفهومی تا چه اندازه با تجارب انسان سروکار دارد. در این مقاله، استعاره‌های مفهومی دارای مفاهیم انتزاعی چون زندگی، زمان، فهمیدن، انفاق و... بررسی شده است، اما همان‌گونه که از عنوان بحث پیداست، مقاله مذکور بیشتر به نوع مفهومی استعاره پرداخته است و به موضوع استعاره مصرحه، موضوع مقاله حاضر و دلالت‌های معنایی آن، نپرداخته است.

بلاغت و اعجاز قرآن

بلاغت در لغت، به معنای به پایان هدف رسیدن یا به اتمام رساندن کار است. (اصفهانی، ۱۳۸۷: ۱۰۱)

بلاغت در اصطلاح، صفت برای کلام و متکلم است نه برای یک کلمه؛ یعنی به سخن ویژه‌ای که دارای شروط بلاغت باشد می‌گویند؛ این سخن یا قصیده بلیغ است یا این نویسنده بلیغ. چون یک واژه به‌تنهایی نمی‌تواند گوینده یا نویسنده‌ای را به مقصود برساند؛ بنابراین نمی‌توان گفت این واژه بلیغ است یا نیست، بلکه تنها می‌گویند فصیح است یا نیست. (احمد الهاشمی ۱۹۹۴: ۳۵)

به تعبیر ابو‌هلال عسکری، سزاوارترین دانش‌ها برای فراگرفتن و شایسته‌ترین آنها برای نگهداری و به خاطر سپردن، بعد از شناخت و معرفت خداوند جلّ ثناؤه، علم بلاغت و معرفت فصاحت است، زیرا به‌وسیله آن علم، اعجاز کتاب خداوند که به حق ناطق است و به راه راست راهنما و بر صدق رسالت و صحت نبوت گواه است، شناخته می‌شود. اگر انسان از آموختن علم بلاغت غفلت ورزد و در شناختن مراتب فصاحت کوتاهی کند، به اعجاز قرآن آگاه نمی‌شود؛ از آن جهت که خداوند قرآن را از حسن تألیف و براعت ترکیب، مخصوص قرار داده است و آن را از عبارات موجز و بدیع مشحون گردانیده و از اختصار لطائف، کلام را با شیرینی و حلاوت آمیخته و به زیبایی کلمات تازه زینت بخشیده است

و با سهولت و استحکام و سلاست و محسنات بی‌شماری که دارد، بشر از آوردن نظیرش عاجز و عقل خردمندان در آن حیران است. قرآن از آن جهت معجزه شناخته می‌شود که فصیحی عرب از آوردن نظیرش عاجز و از رسیدن به کنه‌ش قاصرند، زیرا در نیکویی و روشنی و روانی کلمات و معانی و الفاظ در حد کمال و جمال است. (عسکری، ۱۳۷۲: ۷۵)

علم بلاغت به سه قسم معانی، بیان و بدیع تقسیم می‌شود.

علم معانی

معانی در لغت یعنی مقاصد و منظورها. و در اصطلاح، اصول و قواعدی است که چگونگی کلام و مطابقت آن با مقتضای حال و مقام شنونده را می‌شناساند، در هر زبانی مورد استفاده قرار می‌گیرد، معرف ادبیات آن زبان است و فایده‌اش این است که گوینده و نویسنده را از دقایق و حقایق فصاحت و بلاغت، به‌ویژه در نظم و نثر عربی و فارسی، آگاه می‌سازد تا کلام خوب را از بد تمیز دهد. (همان)

علم بیان

بیان در لغت به معنی وسیله‌ای است که موجب توضیح دادن و آشکار شدن چیزی می‌شود: «ما بَيَّنَّ بِهِ الشَّيْءَ مِنَ الدَّلَالَةِ وَ غَيْرِهَا» (ابن منظور، ۱۴۱۴: ۱۳/۶۷). و در اصطلاح زبان‌شناسی، شامل چهار صنعت تشبیه، مجاز، استعاره و کنایه می‌شود. از آنجا که شناخت مفاهیم و اصطلاحات مشترک این چهار صنعت، ما را در دریافت استعاره کمک می‌کند به‌اختصار به آن‌ها اشاره می‌کنیم:

صنعت تشبیه

تشبیه در لغت، همانند ساختن و مثال آوردن است و در اصطلاح، قرار دادن همانندی بین دو چیز یا بیشتر از دو چیز است؛ چیزهایی که اشتراک آنها در یک صفت یا بیشتر از یک صفت مقصود است. مانند: «العلم كالنور». (الهاشمی، ۱۳۸۳: ۱۲/۲)

صنعت استعاره

سکاکی در تعریف استعاره گفته است: «ذکر یکی از دو طرف تشبیه و اراده طرف دیگر با ادعای دخول مشبه در جنس مشبه به». ایشان نیز برای استعاره فقط دو قسم عمده به نام «صریحیه» و «بالکنایه» قائل شده است و استعاره تحقیقیه و تخیلیه را جزء استعاره تصریحیه قرار داده و بعضی مثال‌ها را به‌طور قطع، تحقیقیه یا تخیلیه نگفته؛ پس به نظر سکاکی قسم سوم استعاره تصریحیه محتمل تحقیقیه و تخیلیه است. (شیرازی، ۱۳۷۳: ۴۳۵)

از آنجا که استعاره نوعی از مجاز است، به‌ناچار باید قرینه بازدارنده‌ای داشته باشد که از اراده معنی اصلی آن جلوگیری کند. قرینه‌های استعاره عبارتند از: لفظیه و حالیه.

۱. قرینه حالیه: امری است، غیر لفظی همچون وضعیت و موقعیت ویژه‌ای که سخن در آن شرایط ابراز می‌شود و ذهن مخاطب با اتکا به آن از معنای وضعی و اصلی منصرف می‌شود؛ مانند آنکه در مورد فرار جنگ‌جویی از صحنه مبارزه، گفته شود: «روباهی گریخت».

۲. قرینه لفظیه: که نشانه و علامتی است از مقوله لفظ و واژگان. (ادیبی مهر، ۱۳۸۶: ۱۲۹)

ارکان استعاره

۱- مستعارمنه که همان مشبّه‌به است.

۲- مستعارله که همان مشبّه است.

۳- مستعار که لفظ نقل داده شده است.

در استعاره بنا بر اعتبارات مختلف، تقسیم‌بندی‌هایی انجام می‌شود که در این مقاله آیات از دو جنبه تقسیم استعاره به اعتبار ذکر طرفین (مستعارله و مستعارمنه) و تقسیم استعاره به اعتبار حسی و عقلی بودن طرفین جست و جو شده و از نظر مفهومی مورد بررسی واقع شده است که وجوه مختلفی دارد. در این مقاله تقسیمات براساس مشبّه عقلی و مشبّه حسی مد نظر است؛ مانند: «العلم کالنور»: علم که یک مقوله عقلی است به نور که یک مقوله حسی است، تشبیه شده است.

استعاره مصرّحه (تصریحیه):

استعاره‌ای است که در آن تنها لفظ مشبّه‌به (مستعارمنه) در کلام ذکر می‌شود. مانند:

فَأَمْطَرْتُ لَوْلُؤًا مِّنْ نَّرْجِسٍ وَسَقْتٌ ورداً و عَصْتُ عَلِيَّ الْعِنَابِ بِالْبَرْدِ

شاعر مروارید را برای اشک‌ها، نرجس را برای چشمان، گل سرخ را برای گونه‌ها، عناب را برای سر انگشتان، تگرگ را برای دندان‌ها استعاره آورده است.

اهمیت و بلاغت استعاره

جلال‌الدین سیوطی در «الاتقان» آورده است: «مجاز با تشبیه در آمیخت و از ترکیب آن دو استعاره به وجود آمد.» بنابراین استعاره مجازی است که علاقه‌اش مشابهت باشد. در اینکه آیا استعاره مجاز لغوی است یا مجاز عقلی، دو نظر وجود دارد؛ صحیح‌تر آن است که استعاره مجاز لغوی است، زیرا در استعاره لفظی که استعاره آورده می‌شود، برای مشبّه‌به وضع شده است نه برای مشبّه و نه معنایی اعم از مشبّه‌به و مشبّه.

اما بعضی گفته‌اند، استعاره مجاز عقلی است؛ به این معنا که تصرف در استعاره تصرف در امری عقلی است نه لغوی؛ برای آنکه در استعاره، لفظ مستعار بر مشبّه اطلاق نمی‌شود مگر بعد از آنکه گوینده ادعا کند، مشبّه در جنس مشبّه‌به داخل بوده و یکی از افراد آن

است؛ بنابراین در استعاره لفظ در معنای موضوع^۱ خودش به کار رفته است. و در نتیجه مجاز لغوی نیست، بلکه حقیقت لغوی است و در آن تنها یک کلمه اعم از اسم یا فعل از معنای اصلی‌اش نقل داده شده است و نقل کلمه به تنهایی نیز استعاره خوانده نمی‌شود؛ زیرا در نقل کلمه از معنای اصلی‌اش هیچ‌گونه نکته بلاغی نیست؛ بنابراین تنها راهی که می‌ماند آن است که گفته شود استعاره مجاز عقلی است. (۱۳۸۴: ۲۵۵)

سیوطی نیز (۱۳۸۴: ۲۷۰) به اتفاق نظر اهل بلاغت آورده است: استعاره از تشبیه بلیغ‌تر است؛ به این دلیل که استعاره مجاز است، ولی تشبیه حقیقت^۱ است و مجاز از حقیقت بلیغ‌تر است؛ بنابراین استعاره در برترین مرتبه فصاحت قرار دارد؛ همچنین کنایه^۲ از تصریح بلیغ‌تر است و استعاره از کنایه هم بلیغ‌تر است. و به نقل از سبکی در «عروس الفراع» گفته است: «بلیغ‌تر بودن استعاره از کنایه ظاهر و آشکار است. برای اینکه استعاره هر دو کنایه و استعاره را در خود جمع کرده است و برای این که استعاره مجاز است، ولی درباره کنایه اختلاف است؛ بعضی آن را حقیقت و بعضی آن را مجاز دانسته‌اند.» جرجانی (۱۳۶۸) نیز مزیت کنایه و استعاره و مجاز را در اثباتی می‌داند که برای آن معنی می‌شود نه به جهت ذات معانی آن. این مقاله به بررسی آیاتی از سوره مبارکه بقره می‌پردازد که دارای صنعت استعاره تصریحیه و از نوع معقول به محسوس است. منظور از تصریحیه یا مصرحه، استعاره‌ای است که مستعار^۳ (مشبه) در آن محذوف و مستعار^۴ (مشبه‌به) ذکر گردیده است و منظور از تعبیر معقول به محسوس، استعاره‌هایی است که مستعار^۳ (مشبه) از امور عقلی و انتزاعی است و فقط با قوه عقل قابل ادراک است و مستعار^۴ (مشبه‌به) حسی و قابل ادراک و دریافت با حواس پنجگانه باشد.

بعد از تحقیق و بررسی در مجموع آیات سوره بقره، تعداد ۲۲ آیه دارای این نکته بلاغی بود و به جهت رعایت اختصار، فقط عبارات دارای استعاره ذکر شده و به دلیل شباهت نسبی میان بعضی آیات و جهت جلوگیری از تکرار مکررات، فقط ۱۲ آیه مورد بررسی قرار گرفته است:

بررسی و تحلیل آیات دارای استعاره مصرحه با رویکرد تعبیر معقول به محسوس بقره: ۷ ﴿حَتَّمَا اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ خداوند بر دل‌های آنان (کفار) و بر شنوایی ایشان مهر نهاده و بر دیدگانشان پرده‌ای است و آنان را عذابی بزرگ است.

(۱) حقیقت عبارت است از هر لفظی که در معنای موضوع^۱ خود استعمال شده باشد و نیز هر جمله‌ای که در آن تقدیم و تأخیر رخ نداده باشد، حقیقت است و بیشتر کلمات و جمله‌ها حقیقت‌اند.
(۲) لفظی است که غیر معنایی که برای آن وضع شده است، از آن اراده شده و اراده معنی اصلی آن هم جایز است. چون قرینه بازدارنده از اراده معنی اصلی وجود ندارد.

ساخت اصلی (زیرساخت)

در این آیه، لفظ «ختم» دارای استعاره تصریحیه است که وجه شبه آن تأثیرناپذیری و عدم نفوذ در یک چیز است؛ مشبه آن (عدم هدایت) حذف شده و مشبه به آن (ختم) ذکر شده است.

در این عبارت، استعاره را می‌توان این‌گونه جاری کرد: *عَدْمُ الْهَدَايَةِ كَالْخَتْمِ*.
دلالت‌های معنایی و مفاهیم

همانگونه که بعد از لاک و مهر کردن یک بسته پستی یا یک پاکت نامه، (که ظرف محسوب می‌شود) امکان افزودن چیزی به آن وجود ندارد، مهر زدن بر دل‌ها و گوش‌های کافران و پرده‌افکنندگان بر چشم‌های آنان (که ظرف دریافت حقایق الهی است) نیز دلالت دارد بر نفوذناپذیری آنان در برابر حقایق؛ تعبیر از باب مجاز بوده و بر استعاره و تمثیل حمل شده است.

و اما استعاره از آن جهت است که گویا دل‌های آنان به‌گونه‌ای است که حق در آن نفوذ نمی‌کند و از حق روی گردان شده و از پذیرش آن اعراض می‌کنند و گوش‌های آنان نیز از شنیدن حق ناتوان است، گویی بر گوش‌ها و دل‌های آنان مهر زده شده است و گویا بر چشمانشان پرده‌ای افکنده شده که آیات خدا بر آنها متجلی نمی‌شود. و میان دیدگان‌شان و ادراک حق مانعی ایجاد شده است.

اما تمثیل از این جهت است که چون کفار از چشم و گوش و دل خویش (که برای رسیدن به اهداف دینی آفریده شده) بهره‌نجنسته‌اند؛ این اعضاء به چیزهایی تشبیه شده که بر اثر لاک و مهر شدن و پوشیده‌بودن، استفاده از آنها ممکن نیست. (زمخشری، ۱۴۰۷: ۱/ ۴۹)
البته اگر تمثیل زمخشری مورد اعتبار قرار گیرد، مبنی بر اینکه اعضاء و جوارح کفار در عدم تأثیرپذیری از حق به ظرف لاک و مهر شده تشبیه شده، در این صورت، آیه دارای استعاره مکنیه خواهد بود و در این صورت، خارج از موضوع بحث مقاله است.

مهر زدن بر روی چیزی برای مقاصدی است که می‌تواند نشان و علامتی باشد از علت انجام آن و دیگران را از آن علت مطلع کند؛ برای مثال، همان‌طور که بعد از امضا و مهر یک نامه اداری، امکان دخل و تصرف و افزایش و کاهش هیچ‌چیزی ممکن نیست، این مهر زدن بر گوش و چشم و دل نیز می‌تواند نشان از محال بودن هرگونه دریافت و افزودن و کاستن اطلاعات و حقایق به کار رود و راه ورود هرگونه اضافات را از آن به بعد بگیرد؛ در این صورت وقتی خداوند این مهور کردن را به خود نسبت داده، علامتی است برای فرشتگانی که اوامر الهی را انجام می‌دهند تا آن سیه‌رویان را از دریافت فیوضات الهی محروم سازد. و همچنین به این معنی است که انذار و هشدار و تذکر به آنان دیگر فایده‌ای و ثمره‌ای برای آنان ندارد و آنها از هدایت الهی محروم شده‌اند و این معنی نیز در آیه ۶، یعنی قبل

از آیه مذکور، با این تعبیر بیان شده است که: «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تَنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ».

این خصوصیات مه‌رزدن قابل تصویرسازی و تجسم است؛ لذا خداوند باری تعالی بستن راه ورود حقایق و پرده افکندن بر محل دریافت حقیقت (قلوب)، شنیدن (سمع) و دیدن (ابصار) را با «خَتَمَ اللَّهُ» و «غَشَاوَهُ» که در مورد محسوسات به کار می‌روند، استعاره آورده است تا عاقبت کافران را که با عقل فهمیده می‌شود، تصویرسازی کند تا انسان‌ها بدانند که کفر با جسم آنها چه می‌کند.

بقره: ۱۰ ﴿فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ﴾

در دل‌هایشان مرضی است و خدا بر مرضشان افزود و به (سزای) آنچه به دروغ می‌گفتند، عذابی دردناک (در پیش) خواهند داشت.

ساخت اصلی (زیرساخت)

«فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» استعاره تصریحیه است که مشبه در آن رذایل اخلاقی است و نمونه بارز آن نفاق است که حذف شده و مشبه به آن «مَرَضٌ» است. وجه شبه آن نیز عدم تعادل و تعامل سالم (عدم سلامتی) است؛ لذا استعاره را این‌گونه می‌توان جاری کرد: «النفاق كالمرض».

دلالت‌های معنایی و مفاهیم

بیماری وقتی به اعضای بدن می‌رسد، موجب درد و از بین رفتن عملکرد جسم انسان می‌شود؛ مگر اینکه بلافاصله جلوی آن بیماری گرفته شود؛ چراکه با تأخیر در اقدام به درمان، ممکن است مداوا دیگر فایده‌ای نداشته باشد. خدای سبحان مرض قلب را همانند مرض‌های جسمانی دانسته که به تدریج شدت می‌یابد و اگر به معالجه‌اش نپردازند، مزمن می‌شود و در آخر کار بیمار را به هلاکت می‌کشاند. (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۵/۶۲۲) منظور از قلب در این آیه، روح و روان و عقل انسان است که محل ادراک و دریافت حقایق است.

تصور بیماری برای روح کمی مشکل است؛ لذا مرض که ذکر شده، استعاره از انجام معصیت، شک، نفاق، رنج و تهمت است که مانع از ادراک فضایل اخلاقی است و سبب ضعیف شدن قلب می‌شود. همان‌طور که ضعیف شدن قلب جسمانی عوارض و بیماری‌های سایر بدن را به همراه دارد و باعث اختلال در بدن می‌شود، دل و روح هم همان‌گونه عمل کرده و صفات رذیله نفسانی را در بدن زیاد کرده و فضایل اخلاقی و انسانی را از بین می‌برد. این تعبیرات احتمالاً همان مقصود اصلی خداوند است که به صورت استعاره ذکر کرده است.

خداوند نیز چنین افرادی را که زمینه رشد صفات ناپسند را در خود فراهم کرده‌اند، یاری

نمی‌کند و آنها را به حال خود رها می‌کند و ادامه این روند سایر رذایل اخلاقی مانند حسد، کینه، نادانسی و... را در آنها افزایش می‌دهد و این یعنی افزونی مرض و بیماری در آنان به اراده خداوند (فَرَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا).

بقره: ۱۶ ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَهَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رِيحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَ مَا كَانُوا مُهْتَدِينَ﴾
 آنان (منافقان) کسانی‌اند که گمراهی را به (بهای) هدایت خریدند؛ در نتیجه داد و ستدشان سود (ی به بار) نیاورد و هدایت‌یافته نبودند.

آیات ۸ الی ۲۰ سوره به ویژگی‌های فکری، رفتاری و اعتقادی منافقین و سرنوشت آنان پرداخته است.

ساخت اصلی (زیرساخت)

«اشْتَرُوا الضَّلَالَهَ بِالْهُدَىٰ» دو استعاره دارد؛ دو کلمه ضلالت و هدایت در عبارت «الضَّلَالَهَ بِالْهُدَىٰ» دو استعاره مکنیه دارد و خارج از موضوع مقاله است؛ بنابراین لفظ «اشترُوا» دارای استعاره تصریحیه است که وجه شبه آن معامله (دادن چیزی و گرفتن چیز دیگر)، مشبه آن ترک هدایت و به دست آوردن ضلالت بوده که حذف شده و مشبه به آن «اشْتَرُوا» است. لذا می‌توان این‌گونه تعبیر کرد: «ترک الهدایه و اتخاذ الضلاله کالشرای».

دلالت‌های معنایی و مفاهیم

«اشترُوا» استعاره و مجاز در دوست داشتن و انتخاب است. همان‌طور که مشتری جنسی را که می‌خرد آن را دوست داشته و برمی‌گزیند، منافقین هم کفر باطنی را دوست داشته و برای خود انتخاب کردند. ایمانی که منافقین در معامله با گمراهی تعویض می‌کنند، همان هدایت فطرت و طبیعت است که در نهاد هر فرد از ابتداء وجود داشته است. (طبرسی، ۱۳۶۰: ۸۰/۱)

فعل «اشترُوا» نیز استعاره است؛ بدین صورت که از دست‌دادن داشته و سرمایه گران‌بها (که همان هدایت فطری و الهی است) با گمراهی و شقاوت به عمل خرید و فروش تشبیه شده و سپس عبارت تبدیل که مشبه است از متن حذف شده و مشبه به که خریدن است ذکر شده است و از لوازم آن که عمل داد و ستد است در عبارت آمده است. مفاهیمی که خرید گمراهی به بهای هدایت و سعادت به دست می‌دهد، عبارتند از:

۱- بعضی چیزها را می‌توان با هم به دست آورد؛ مثل به‌دست‌آوردن پست و مقام اداری و رسیدن به مقامات عرفانی و معنوی، اما به‌دست‌آوردن بعضی چیزها منوط به از دست‌دادن چیزی دیگر است. معاملات تجاری از این دسته‌اند که خریدار در قبال دادن پول (در معاملات پولی یا نقدی) و یا دادن کالای خود برای تصاحب کالای مورد نیاز دیگر (در معاملات تهاتری یا کالا به کالا). در این آیه منافقان سرمایه خود، یعنی هدایت، را می‌دهند

و در مقابل ضلالت می‌خرند.

۲- در معاملات، طرفین معامله هر کدام صاحب سرمایه یا دارایی لازم و متناسب با نوع معامله باشند. در این آیه کالای منافقان (که تهاتر می‌کنند) هدایت است (اشتروا الضلالة بالهدی).

۳- در معاملات رسم بر این است که طرفین معامله قبل از اقدام به معامله، اصل اختیار را احراز کرده و رغبت و تمایل به این داد و ستد داشته باشند. مفاد آیه بیانگر این است که منافقان به اختیار و اراده و تمایل و علاقه خود این معامله را انجام می‌دهند.

۴- در معاملات تجاری قاعده بر این است که طرفین معامله از آنچه که قبل از معامله در تملک آنان بوده است، اعراض کنند. در این آیه نیز فعل «اشتروا» معنای اعراض از مایملک منافقان (هدایت فطری) در قبال خریدن گمراهی را می‌رساند.

۵- در تعاملات تجاری، طرفین معامله معمولاً این‌گونه پیش می‌روند تا در نهایت سودی عایدشان شود و اگر احساس کنند که از این معامله زیان خواهند دید یا حتی احساس کنند سودی نمی‌برند، عقلاً از ورود به چنین معامله‌ای خودداری می‌کنند؛ مگر اینکه به لحاظ روانی و عقلی در شرایط عادی نباشند. نکته قابل توجه و تأمل نیز در همین جاست که منافقان در این معامله خسران دیده‌اند (فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ).

۶- در معاملات اگر یکی از طرفین ضرر کند، معمولاً برای رفع ضرر خود دست و پا می‌زند تا اگر بتواند معامله را فسخ کند یا از ضرر خود بکاهد. در این آیه، منافقان از این معامله خسران دیده‌اند که بماند، حتی نمی‌فهمند که ضرر کرده‌اند (ماکانوا مُهْتَدِينَ).

۷- بنا بر اصل معروف «تَعْرِفُ الْأَشْيَاءَ بِأَضْدَادِهَا»، میان دو واژه ضلالت و هدایت تقابل برقرار است. تقابل دو امر معقول (ضلالت و گمراهی) در قالب تعبیر با عبارات مربوط به امور عینی (شراء و تجارت) هم به لحاظ زیبایی‌شناختی و هم به لحاظ تأثیر در مخاطب نیز یکی از رویکردهای اعجاز‌انگیز قرآن کریم است. چیزی که بارها در رسانه‌ها اتفاق افتاده است که یک مسلمان با تأمل در این آیات بر ایمانش به خداوند افزوده شده است یا یک غیر مسلمان با شنیدن امثال این آیات، به خود آمده و درونش به هم ریخته و بعد تصمیمی عمیق عقلی و سرنوشت‌ساز گرفته و به خداوند رحیم و هادی ایمان آورده است.

آنان (منافقان) گمراهی را به سرمایه خود یعنی هدایت خریدند. تعبیر گمراه شدن به خرید، گمراهی با سرمایه هدایت، استعاره تصریحیه است. عبارت «فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ» مقوم یا تقویت‌کننده این معنا است؛ بنابراین تعبیر آیه اشاره به نوعی معامله دارد و آن ازدست‌دادن هدایت و دچار شدن به گمراهی به واسطه نفاق پیشگان (که یک موضوع عقلی است) در قالب خرید و فروش (که فقط در مورد اشیاء و کالاهای تجاری و عینی به کار می‌رود) تعبیر شده است.

این خصوصیات معامله و خرید و فروش است که ذکر شد و بهترین تصویرسازی برای ذهن است که خداوند تبارک و تعالی گمراه شدن منافقان را با واژه «اشْتَرَوْا» ترسیم می‌کند.

بقره: ۱۸ ﴿صُمُّ بُكْمٌ عُمَىٰ فَهُمْ لَا يَعْرِفُونَ﴾

(منافقان) کَرَنَد، لالند، کورند؛ بنابراین به راه نمی‌آیند.

کلمه «صُمَّ» جمع مکسر کلمه «أصم» و صفت مشبیه بر وزن أفعل است و دلالت بر عیب و نقص کُری دارد. کلمه «بُكْمٌ» نیز مثل «صُمَّ» جمع مکسر «أبکم» و صفت مشبیه و دال بر عیب و نقص لالی است. کلمه «عُمَىٰ» نیز مانند دو کلمه فوق و به معنای کوری است و ترجمه سه کلمه چنین است: «آنان کر و لال و کور هستند.»

ساخت اصلی (زیرساخت)

سه ویژگی «صُمَّ بُكْمٌ عُمَىٰ» در این آیه، از باب استعاره آمده است تا خداوند حقیقت منافقین را بشناساند؛ طبعاً منظور از کُری و لالی و کوری، نقص‌های جسمی ظاهری اعضای انسان نیست و با عدالت الهی نیز سازگاری ندارد که انسانی به خاطر نقص عضو مذمت شود، بلکه منظور از صفت کُری نشنیدن ندای حق و هدایت است و منظور از لالی عدم اقرار به توحید و نبوت و معاد و منظور از کوری نیز کوردلی است؛ کما اینکه در آیه شریفه «مَنْ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَفِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا» (إسراء: ۷۲) نیز مؤید همین معنا است. در آیه مورد نظر وجه شبه همان عدم تأثیرپذیری و نقصان است. مشبّه آن به قرینه آیات قبل، حال منافقین است که حذف شده و مشبّه به آن سه صفت «صُمَّ بُكْمٌ عُمَىٰ» ماست.

لذا می‌توان این‌گونه تعبیر کرد: «أحوالُ المنافقينِ كَالصَّمِّ وَالبِکْمِ وَالعُمَىٰ».

دلالت‌های معنایی و مفاهیم

صفاتِ صُمَّ، بکَم و عُمی در مورد کسانی به کار می‌رود که با همان حالات از مادر متولد شده‌اند؛ یعنی از ابتدا فاقد شنوایی، قدرت تکلم و بینایی هستند. (اصفهان، ۱۳۸۷: ۹۸) ولی باتوجه به سیاق آیات پیشین معلوم است که آنان از امکانات مذاکره و صحبت، یعنی قوه شنوایی و گویایی و بینایی برخوردار بوده‌اند؛ و گرنه از افعال «قالوا» و «لقوا» استفاده نمی‌شد، اما در این آیه منظور این است: «کسی که سخن حق را نشنود و گوش دل بدان نسپارد، مثل یک کر است؛ کسی که بر حق و در راه رضای الهی سخن نگوید، مثل یک لال است و کسی که راهی را خلاف راه حق و حقیقت برگزیند، مثل یک کور است.»

خداوند وسایلی لازم را برای برقراری ارتباط انسان با جهان پیرامون خود از طریق دو

(۱) بقره: ۶-۱۸.
(۲) وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ. (۱۱)
وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَن نُّؤْمِنَ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِن لَّا يَعْلَمُونَ. (۱۳)
وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنُوا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شِيَابِئِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُونَ. (۱۴)

گیرنده، یعنی قوه‌شنوایی و بینایی و یک فرستنده به نام قوه‌گویایی مهیا ساخته است. البته منظور این نیست که این وسایل در اختیار دیگر موجودات قرار گرفته است یا نه، بلکه از آنجا که دیگر موجودات بر فطرت الهی خود خلق و هدایت شده‌اند، مخاطب قرآن انسان است که علاوه بر وجود پیامبر درونی که همان فطرت الهی است در مسیر زندگی خود نیازمند هدایت پیامبرانی است که اولاً از جنس خود او باشند تا بتواند با او ارتباط برقرار کند، ثانیاً مثل خود او نباشند تا مثل او در معرض خطا نباشند.

گوش یا قوه‌شنوایی یکی از نعمت‌های الهی است برای شنیدن صداها، اما هر شنیدنی تأثیر ندارد. برای شنیدن سخن حق، به لحاظ قلبی و روانی، زمینه و آمادگی شنیدن نیز باید وجود داشته باشد. آنچه از آن تحت عنوان «گوش جان» یا «گوش دل می‌سپاریم» به آیات کلام الله مجید یاد می‌شود؛ دقیقاً منظور همان شنیدنی است که از روی اشتیاق و اراده قلبی با هدف تأثیرپذیری از کلام وحی باشد. نوع فعلی که در این موضوع مورد استفاده قرار می‌گیرد «اسْتَمِعُوا» نیز با شنیدن عادی «اسْتَمِعُوا» نیز تفاوت دارد.

دیگری قوه‌گویایی یا تکلمی است. دو نوع گفتگوی تقابلی وجود دارد؛ یکی صحبت کردن عادی برای رفع نیازهای بشری و دیگری صحبت کردن با هدف تبیین، تبلیغ و دعوت به حق. در اینجا منظور صحبت کردن نوع دوم است. آنگاه که زبان در غیر رضای خداوند و در راه نفاق و تمسخر مؤمنان باز شود، در حکم انسان لالی است که توان گفتن ندارد. نکته جالب توجه این است که بزرگترین گناهان، گناه زبان است و بزرگترین عذاب‌ها نیز برای زبان تعیین شده است؛ چراکه بیشترین تأثیر بر حوزه پیرامونی انسان از طریق زبان صورت می‌گیرد. با زبان می‌شود هدایت کرد و می‌شود گمراه کرد. می‌شود صلح و آشتی برقرار کرد و می‌توان عداوت و کینه و فتنه ایجاد کرد.

قوه‌بینایی نیز یک ورودی عینی و تصویری به وجود انسان از دیگر نعمات الهی به انسان است. این ابزار در کنار کارایی‌های لازم برای حفظ بقا و برقراری ارتباط با جهان پیرامونی که در اکثر مخلوقات زنده وجود دارد در وجود انسان وسیله‌ای است برای دیدن آیات الهی تا زمینه‌ای باشد برای تأمل در آنها و در نهایت ایمان آوردن به ذات اقدس باری تعالی. در آیات قرآن نیز برای این دو نوع دیدن نیز دو نوع فعل به کار رفته است. یکی «یَرَوْنَ» که دیدن با چشم مادی است و دیگری «یُبْصِرُونَ» که دیدن با چشم دل و دریافت پیام و تأثیرپذیری از یک پدیده یا موضوع یا آیات عینی است. آنچه از آن تحت عنوان «چشم بصیرت» یاد می‌شود، دقیقاً همین منظور دوم است که به وسیله آن حق را می‌توان از غیر آن تشخیص داد. البته رسیدن به این نوع نگاه و یا رسیدن به مرحله برخورداری از چشم برزخی نیازمند ایمان، تقوی و اخلاص در عمل است. حال اگر منافقان می‌بینند، اما ایمان نمی‌آورند و از این نعمت برای دیدن محرمات و ظواهر و عیب‌جویی و در راه غیر رضای خداوند استفاده می‌کنند، در واقع کورند.

عبارت «فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ: پس آنان باز نمی‌گردند.» حکم و نتیجه نهایی سرنوشت منافقین را بعد از ذکر سه ویژگی آنان، یعنی کر و لال و کور بودن، روشن ساخته است که آنان دیگر بر نمی‌گردند. پس همان‌گونه که انسان کر هرگز نمی‌تواند بشنود، لال هرگز نمی‌تواند سخن بگوید و کور هرگز نمی‌تواند ببیند، منافقین نیز هرگز نمی‌توانند هدایت شوند؛ بنابراین تفاوت آنان حتمی است.

الفاظ و معانی عبارت‌های این آیه روشن است، اما براساس آنچه گذشت، روشن است که منظور خداوند تبارک و تعالی از این عبارات معانی ظاهری الفاظ نیست؛ و گرنه تناقض در گفتار پیش می‌آمد؛ بنابراین برای بخشیدن تجسم عینی به حالات درونی کافران، خداوند این الفاظ را به آنان نسبت داده است.

بقره: ۴۲ ﴿وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

و (ای بنی اسرائیل) حق را با باطل نپوشانید و حقیقت را با وجود آنکه خود می‌دانید کتمان نکنید.

ساخت اصلی (زیرساخت)

استعمال «لاتلبسوا» در این ترکیب، استعاره تصریحیه است؛ مشبّه آن (مخفی کردن حقیقت) حذف شده و مشبّه به آن (لباس پوشیدن) ذکر شده است و می‌توان استعاره را این‌گونه تعبیر کرد: «إخفاء الحق كالإلباس».

دلالت‌های معنایی و مفاهیم

عبارت «وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ» در اوج بلاغت و زیبایی، دارای سه استعاره است که نکته‌های ظریف بلاغی و معانی عمیقی را نمایان می‌کند. در این آیه حقایق به یک شیء تشبیه شده که لباس بر تن می‌کند و دیده نمی‌شود یا با چیزی که پوشیده شده، طوری آمیخته می‌شود که غیر قابل تشخیص است. و آن لباسی که بر تن حقایق می‌رود، باطل است؛ یعنی باطل به لباس تشبیه شده است. و نیز فعل «لاتلبسوا» که برای انسان و اشیاء به کار برده می‌شود، برای بیان مفاهیم انتزاعی استفاده شده است.

در نتیجه در این عبارت چند استعاره وجود دارد:

۱. «حق» به یک جسم یا شیء تشبیه شده؛ چراکه حق یک امر انتزاعی و عقلانی است و جایگاه آن اندیشه انسان و از مقولات غیر قابل پوشش هستند. ولی خداوند متعال در اینجا «حق» را با فعل نهی «لاتلبسوا» که برای پوشیدن لباس و یا پوشیده شدن است، آورده؛ یعنی حق را به صورت یک ماده و جسم به تصویر کشیده است (الحق كالجسم).

۲. «لبس - لباساً»: لباس پوشیدن، خلط کردن و مشتبه ساختن که هر کدام از این معانی گرفته شود، باز هم برای یک جسم قابل درک است؛ چراکه این فعل برای «حق» که به وسیله

عقل و اندیشه قابل درک است و با حواس پنج‌گانه محسوس نیست؛ لذا می‌توان استعاره از مخفی کردن حقیقت دانست.

۳. «الباطل» که باز هم یک امر غیر قابل درک با حواس پنج‌گانه است، به لباسی تشبیه شده که بر تن حقیقت می‌رود و آن را می‌پوشاند؛ همان‌طور که لباس بدن را می‌پوشاند. باطل در این آیه مانند لباس جلوه می‌کند و نمایان می‌شود (الباطل کالباس).

لذا خداوند در این آیات بنی‌اسرائیل را از این کار منع می‌کند و برای عینیت و تجسم بخشیدن به قبح کارشان «لبس» را (که برای پوشش بدن به کار می‌رود) استعاره از درآمیختن حق با باطل بیان نموده است؛ و گرنه پوشیدنی به معنای عینی لباس بر تن کردن صورت نگرفته است؛ بنابراین منظور از آن لباس و پوشش (که آنان بر تن سخنان خود کرده بودند) همان سخنان خود بنی‌اسرائیل بود که برای نمایاندن باطل به جای حقیقت گفته بودند.

بقره: ۷۴ ﴿ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً...﴾

پس دل‌های شما (بنی‌اسرائیل) پس از آن (همه آیات و معجزات) مانند سنگ، سخت بلکه سخت‌تر شد...

همچنان سخن از قوم بنی‌اسرائیل است و سرسختی و سنگ‌دلی آنان بعد از دیدن آن همه آیات و معجزات الهی.

ساخت اصلی (زیرساخت)

استعمال «قَسَتْ» برای قلب، استعاره تصریحیه است که وجه شبه آن عدم نفوذ و بی‌رحمی، مشبه آن (عدم پذیرش حق) از عبارت حذف شده و مشبه به آن «قساوت و سنگ‌دلی» است که در قالب فعل (قست) آمده است. و استعاره را این‌گونه می‌توان جاری کرد: «إِنْكَارُ الْحَقِّ وَعَدَمُ التَّأَثُّرِ بِهٖ كَقَسَاوَةِ الْقَلْبِ».

دلالت‌های معنایی و مفاهیم

این آیه در ادامه آیات قبل، خطاب به بنی‌اسرائیل است که خداوند با بیان این آیات نشانه‌ها و معجزاتی را به وسیله حضرت موسی بر آنان آشکار کرد تا شاید ایمان بیاورند، ولی آنان نه تنها نرم نشده، بلکه سخت‌دل‌تر هم شدند.

خداوند دل‌های آنان را (که به خاطر عدم پذیرش حق، سخت شده) به سنگ تشبیه کرده و قساوت را استعاره از سخت‌دل شدن آنان به کار برده؛ چراکه سختی سنگ برای همگان قابل درک بوده، ولی سختی دل، یک مقوله عقلی و غیر قابل مشاهده است؛ لذا خداوند برای تقریب به ذهن، عدم انعطاف‌پذیری و تعصب اخلاقی و رفتاری بنی‌اسرائیل را بر یک امر باطل به قساوت تشبیه کرده است. (زحیلی، ۱۴۱۸: ۱۸۷/۱)

بقره: ۸۸ ﴿وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ...﴾

و (یهودیان) گفتند: «دل‌های ما در غلاف است.»

ساخت اصلی (زیرساخت)

قُلُوبُنَا غُلْفٌ یک استعارهٔ تصریحیه است که مشبّه (عدم پذیرش و تمکین در برابر حق) از کلام حذف شده است و مشبّه به آن (در غلاف بودن) ذکر شده است. وجه شبه آن نیز عدم امکان نفوذ چیزی به داخل غلاف است؛ لذا استعاره را این‌گونه می‌توان جاری کرد: «إِنْكَارُ الْحَقِّ فِي الْقُلُوبِ كَالْغِلَافِ.»

دلالت‌های معنایی و مفاهیم

این آیه نیز به دنبال آیات قبل، داستان یهودیان را طرح می‌کند که از روی استهزاء می‌گفتند، دل‌های ما در پرده است؛ لذا این پوششی که خود به‌خاطر کفر و نفاقشان و در نتیجه به دنبال داشتن لعنت خداوند به وجود آورده بودند، مانع از درک حقایق و سخنان پیامبر شده بود و این حائل که خداوند از آن به غلف تعبیر کرده است، همان غلافی است که برای حفاظت از شمشیر یا هر چیزی مانند آن استفاده می‌شود تا از شیء داخلش محافظت کند و نیز مانع تماس آن با چیزی شود.

غلاف یک ابزار عینی و قابل مشاهده است؛ لکن در این آیه برای قلب که یک امر عقلی است، به صورت استعاره آورده شده است؛ لذا خداوند این ترکیب را برای به‌تصویر کشیدن نهایت مسدود شدن قلب کافران از دریافت ایمان و حقیقت بیان فرموده است.

بقره: ۱۳۸ ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ﴾

(ایمان به خدا و پیامبران و کتب آسمانی رنگی الهی است و خداوند ما را به آن رنگ درآورده است) و رنگ‌آمیزی چه کسی از خدا بهتر است. و ما پرستندگان او هستیم.

ساخت اصلی (زیرساخت)

براین اساس «صِبْغَةَ اللَّهِ» در این ترکیب استعارهٔ تصریحیه است که مشبّه آن (ایمان به وحدانیت خدا و پیامبران و کتب آسمانی) حذف شده و مشبّه به آن صِبْغَةُ (رنگ) و وجه شبه آن نیز جمال و زیبایی است؛ لذا استعاره را این‌گونه می‌توان جاری کرد: «الْإِيمَانُ بِاللَّهِ وَالرُّسُلِ وَمَا أُرْسِلَ بِهِمْ مِنَ الْكُتُبِ السَّمَاوِيَّةِ كَصِبْغَةِ اللَّهِ.»

دلالت‌های معنایی و مفاهیم

در این آیه اولین چیزی که به ذهن خطور می‌کند، این است که مگر خداوند رنگ دارد؛ چراکه رنگ برای نمایش اشیاء و چیزهای مادی استفاده می‌شود. در این عالم همهٔ اجسام

رنگ خاص خود را دارند؛ وقتی از چیزی اسم برده می‌شود، آن جسم با رنگ مخصوص به خودش در ذهن تجسم پیدا می‌کند. این درحالی است که خداوند جسم نیست که بتوان رنگ مشخصی را به او نسبت داد؛ لذا خداوند ایمان به وحدانیتش و پیامبران و کتابهای آسمانی را که خارج از دایره مادیات و محسوسات ماست، را به «صَبَعَهُ» تشبیه فرموده است تا بگوید، همان‌گونه که یک ترکیب رنگی زیبا تأثیری شگرف و پایدار و لذتی عمیق در روح انسان ایجاد می‌کند، ایمان خالص به وحدانیت او نیز پیامبران و کتب آسمانی او بهترین نقاشی و ترکیب رنگی برای روح است.

بقره: ۱۶۸ ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ﴾

ای مردم، از آنچه در زمین است حلال و پاکیزه را بخورید و از گام‌های شیطان پیروی نکنید که او دشمن آشکار شماست.

ساخت اصلی (زیرساخت)

«خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ» استعاره تصریحیه است که وجه‌شبه آن در مسیر قرار گرفتن، مشبهه (پیروی از شیطان) در آن حذف شده و مشبهه آن (گام‌های شیطان) ذکر شده است. وجه شبه آن نیز «سرنوشت واحد» است؛ لذا استعاره را این‌گونه می‌توان جاری کرد: «التأثر بالشَّيْطَانِ كاتِّبَاعِ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ». تأثیرپذیری از شیطان و تبعیت از او همانند پا گذاشتن جای پای شیطان است.

دلالت‌های معنایی و مفاهیم

این آیه رفع ابهام می‌کند از برخی مردم که به خاطر افراط در زاهد بودن از خوردن بعضی از نعمت‌های حلال خداوند امتناع کرده و آنها را بر خود حرام کرده بودند.

اسلام همان‌گونه که استفاده از خوردنی‌های ناسالم را از عمل شیطان می‌داند، نخوردن نعمت‌های حلال را نیز از گام‌های شیطان می‌داند که با این عمل از شیطان پیروی کرده و غیر خدا را رهبر خود قرار داده و نظام آموزش را به دست غیر خدا داده است؛ لذا خداوند وقتی برای پیروی از شیطان از خطوات تعبیر می‌کند، می‌خواهد همین پیشرفت در شرک را به انسان بنمایاند؛ چراکه گام برداشتن یک امر حسی و ملموس است که باعث انتقال انسان از جایی به جایی دیگر می‌شود، ولی از آنجا که شیطان یک موجود عینی و قابل رؤیت نیست، تبعیت و پا جای پای او گذاشتن نیز یک امر ذهنی است که قابل رؤیت نیست.

همان‌طور که اگر دو انسان پشت سر هم مسیری را بپیمایند، به یک مقصد واحد خواهند رسید، درخصوص شیطان نیز اگر انسان پا جای پای او بگذارد و از او پیروی نماید نیز درنهایت به سرنوشت شیطان منتهی خواهد شد.

بقره: ۱۸۷ ﴿... هُنَّ لِبَاسٍ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٍ لَهُنَّ ...﴾

آنان (همسران شما) برای شما لباس هستند و شما نیز برای آنان لباس هستید.

ساخت اصلی (زیرساخت)

«هُنَّ لِبَاسٍ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٍ لَهُنَّ» استعاره تصریحیه است که وجه شبه آن پوشش و رفع عیوب و نقایص، مشبه حذف شده آن «زن و شوهر» و مشبه به آن «لباس» است.

استعاره را این گونه می توان جاری کرد: «الزَّوْجُ كَاللِّبَاسِ فِي كَمَالِ الْإِنْسَانِ وَارْتِفَاعِ عَيْبِهِ.»

دلالت های معنایی و مفاهیم

در این آیه عبارت «هُنَّ لِبَاسٍ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٍ لَهُنَّ» استعاره از این است که خداوند زوجین را به لباس همدیگر تشبیه کرده است؛ لذا در این تشبیه بلیغ نکات ظریفی نهفته است که باید برای داشتن رابطه ای پایدار با همسر به آن توجه کرد.

علامه طباطبایی نیز می فرماید: «ظاهر از کلمه لباس همان معنای معروفش می باشد، یعنی جامه ای که بدن آدمی را می پوشاند و این دو جمله از قبیل استعاره است، برای اینکه هر یک از زن و شوهر طرف دیگر خود را از رفتن به دنبال فسق و فجور و اشاعه دادن آن در بین دیگر افراد جلوگیری می کند.» (۱۳۷۴: ۶۴/۲)

همچنین لباس می تواند مصدر دیگر «لَبَسَ» از باب مفاعله و به معنی پوشش دو طرفه باشد. مثل کلمه قتال که مصدر دوم از «قَاتَلَ يُقَاتِلُ مِقَاتَلَةً وَ قِتَالًا» است. کلمه لباس در این باب، معنی وابسته شدن زوجین به یکدیگر را نیز می رساند. (همان)

لباس چیزی است که در ظاهر بدن را می پوشاند تا آن را از آسیب های مادی، مثل گزش حشرات، خراشیدگی در اثر تماس با اشیاء و گرما و سرما و نیز آسیب های معنوی ناشی از کاستی های جسمی و عورت و تحریک جنس مخالف و ارتکاب گناه و... حفظ کند. پوشاندگی و ویژگی های کاربردی لباس امری حسی است و برای برجستگی های بدن ساتر و مانع است؛ در نتیجه بدن پوشیده شده به صورت زیبایی نمایان می شود. و از طرفی موجب ایجاد امنیت روانی و اجتماعی انسان می شود.

هرکسی لباسی را انتخاب می کند که از همه نظر مورد پسند او واقع شود؛ از نظر اندازه، رنگ، جنس، زیبایی و فکری و موقعیت اجتماعی نیز مناسب با او باشد و در تن زیبا جلوه کند. این گونه می توان گفت که خداوند همسر را به این جهت به لباس تشبیه کرده است؛ زیرا باید از همه جهات مورد پسند هم باشند تا بتوانند با هم سازگاری داشته و باعث آرامش هم واقع شوند؛ لذا خداوند لباس را استعاره از پوششی برای برطرف کردن معایب و نقایص زوجین برای همدیگر بیان کرده است تا کامل شدن و جلوه گری دوطرفه زوجین را که امری معقول است را در قالبی عینی و محسوس برای انسان نمایان کند.

نتیجه گیری

پس از بررسی آیات قرآن کریم بر مبنای مفهوم‌سازی امور عقلی و انتزاعی با استفاده از تعبیرات عینی و محسوس براساس استعاره تصریحیه در حد و وسع فکر و توان سیر اندیشه، نتایج زیر قابل تأمل است:

۱. با فراگیری علم معانی و به‌طورِ اخص استعاره، عبارات قرآنی حاوی استعاره با همه انواع آن در رساندن منظور صاحب کلام، مخاطب را به شگفتی وامی‌دارد.

۲. آیات قرآن کریم بهترین متنی است که نه تنها توانسته تمام نکات ادبی و بلاغی ادبیات را یکجا در خود جمع کند، بلکه فراتر از آن منبع و پایه اختراع و کشف این علم بی‌انتهای شده است؛ علمی که بیان‌گر صور متعدد و مختلف اعجاز آن کتاب آسمانی شده است و هر دم اقرار می‌کند که غیر او از آوردنش عاجزند.

۳. سخن گفتن از معقولات با الفاظ و تعبیر محسوس ممکن نیست؛ مگر اینکه آن معقولات به شیوه‌ای به مقولات حسی نزدیک شود. تشبیه و مجاز و استعاره و کنایه ابزاری بیانی با قابلیت و کارآمدی فوق‌العاده در عالم شهود، این بار سنگین را به دوش کشیده‌اند.

۴. خداوند باری تعالی به فضل و رحمت و اسع و خویش پس از خلقت انسان به او بیان را آموخت تا با او بتواند سخن بگوید و منظور خویش برساند. سخن از هدایت و گمراهی، بدون تصویرسازی از هر کدام، شاید فهم و درک اهمیتش برای همگان میسر نبود. آن هم برای انسان‌های قرون متمادی و بسیار متفاوت با یکدیگر. تصویرسازی عینی از مقولات عقلی به هر انسانی که ابزار اولیه و ابتدایی حسی را داشته باشد، کمک می‌کند تا حقایق پنهان‌شده در پس الفاظ را درست‌تر و واقعی‌تر دریابد و به هدف باری تعالی از خلقت رهنمون شود.

۵. در آیاتی که مورد بررسی قرار گرفت، تجسم‌بخشیدن به امور انتزاعی و عقلی و تصویرسازی از آن، علاوه بر بُعد زیبایی‌شناختی کلام، هدف والای ارسال رُسل و کتب، یعنی رسوخ ایمان و توحید در عقیده و قلب و جان مخاطب، را به دنبال داشته است.

۶. در سوره بقره تعدادی از آیات دارای استعاره تصریحیه هستند که در آن از مقولات معقول با الفاظ و تعبیر محسوس تعبیر شده است. با جاری ساختن استعاره در آیات، یعنی تبدیل آن به تشبیه و بررسی و تحلیل زیبایی‌شناختی آن، بلاغت را در اوج زیبایی می‌توان یافت. حس‌آمیزی در الفاظ استعاری در قالب‌های تصاویری زیبا برای مؤمنان و تصاویری وحشت‌ناک برای منافقان و کافران آورده شده است تا در روح و جان مخاطب تأثیر‌گذار باشد. برای مؤمنان، هنگام وعده از خوبی‌ها و بهشت، ایجاد شور و اشتیاق کند و هنگام وعید، در دل احساس دلهره و اضطراب و خوف نماید.

منابع

قرآن کریم.

- ابن منظور، محمد بن مكرم. (۱۴۱۴ ق). «لسان العرب». بيروت: دار صادر. چاپ سوم.
- اصفهانى، راغب. (۱۳۷۵ ش). «مفردات الفاظ القرآن الكريم». ترجمه و تحقيق سيد غلامرضا خسروى حسيني. تهران: انتشارات مرتضوى. چاپ دوم.
- اصفهانى، راغب. (۱۳۸۷). «مفردات الفاظ القرآن الكريم». ترجمه حسين خداپرست، زير نظر عقيقى بخشايشى. قم: دفتر نشر نويد اسلام.
- اصفهانى، سيده نصرت امين. (۱۳۶۱ ش). «مخزن العرفان در تفسير قرآن». تهران: نهضت زنان مسلمان.
- بيضاوى، عبدالله بن عمر. (۱۴۱۸ ق). «انوار التنزيل و أسرار التأويل». بيروت: دار احياء التراث العربى. چاپ اول.
- جرجاني، عبدالقاهر. (۱۳۶۸). «دلایل الإعجاز في القرآن». ترجمه دکتر سيد محمد رادمنش. مشهد: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوى.
- چامسكى، نوام. (۱۳۹۲). «زبان و ذهن». ترجمه كوروش صفوى. تهران: هرمس. چاپ ششم.
- لاشين، عبد الفتاح. (بى تا). «بلاغه القرآن في آثار القاضى عبد الجبار وأثره في الدراسات البلاغية». بيروت: دار الفكر العربى، مطبعة دار القرآن.
- زمخشري، محمود. (۱۴۰۷ ق). «الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل». بيروت: دار الكتاب العربى. چاپ سوم.
- سبزواری، ملاهادی (حكيم سبزواری). «شرح المنظومه»، تصحيح و تعليق آيت الله حسن زاده آملی (۱۳۶۹). تهران: نشر ناب.
- سيد رضى، ابوالحسن محمد بن حسين. (بى تا). «تلخيص البيان عن مجازات القرآن». سيوطى، جلال الدين. (۱۳۸۴). «ترجمه الاتقان فى علوم القرآن»، ترجمه سيد محمود دشتى، ويراستارى دكتور قاسم مختارى. قم: انتشارات دانشكده اصول الدين. چاپ نينوا.
- طباطبايى، سيد محمد حسين. (۱۳۷۴). «الميزان فى تفسير القرآن». ترجمه سيد محمد باقر موسوى همدانى. قم: دفتر انتشارات اسلامى جامعهى مدرسين حوزه علميه قم. چاپ پنجم.
- طبرسى، فضل بن حسن. (۱۳۶۰). «مجمع البيان فى تفسير القرآن». ترجمه مترجمان. تهران: انتشارات فراهانى: چاپ اول.
- فولادوند، محمد مهدى. (۱۴۱۵). «ترجمه قرآن (فولادوند)». تهران: دار القرآن الكريم (دفتر مطالعات تاريخ و معارف اسلامى). چاپ اول.
- قرايى، محسن. (۱۳۸۳ ش). «تفسير نور». تهران: مركز فرهنگى درس هاى از قرآن. چاپ يازدهم.
- خطيب قزوينى، محمد بن عبد الرحمن (بى تا). «الايضاح فى علوم البلاغه المعانى والبيان والبديع». بيروت - لبنان: دار الكتب العلميه.
- قى مشهدى، محمد بن محمدرضا. (۱۳۶۸ ش). «تفسير كنز الدقائق و بحر الغرائب». تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامى. چاپ اول.
- الهاشمى، احمد (۱۹۹۴). «جواهر البلاغه فى المعانى والبيان والبديع». بيروت: دارالفكر.
- باغبانى، رضوان؛ خليل پروينى؛ محمد ابراهيم خليفه شوشترى، عيسى متقى زاده. «اعجاز ادبى قرآن كريم و سير تطور آن (بررسى موردى تأليفات ادبى قرآن پژوهان در قرن دوم و سوم هجرى)»، فصلنامه لسان مبین (پژوهش ادب عربى) - علمى - پژوهشى) سال سوم. دوره جديد. شماره هفتم. بهار ۱۳۹۱.
- يگانه، فاطمه، آريتا افراشى (۱۳۹۵). «استعاره هاى جهتي در قرآن با رويکرد شناختى». دو ماهنامه جستارهاى زباني. د. ۷ ش ۱۹۳، ۱۹۶.

References

- The Holy Qur'an. [In Arabic]
- Ibn Manzūr, Muḥammad ibn Mukarram. (1414 AH). Lisān al-'Arab. Beirut: Dar Ṣādir. Third edition. [In Arabic]
- Iṣfahānī, Rāghib. (1996 CE). Mufradāt Alfāz al-Qur'ān al-Karīm. Translated and researched by Sayyid Gholamreza Khosravi Hosseini. Tehran: Morteżavī Publications. Second edition. [In Persian]
- Iṣfahānī, Rāghib. (2008 CE). Mufradāt Alfāz al-Qur'ān al-Karīm. Translated by Hoṣayn Khodāparašt, under the supervision of 'Aqīqī Bakshāyeshī. Qom: Navīd-e Islām Publishing Office. [In Persian]
- Iṣfahānī, Sayyeda Noṣrat Amīn. (1982 CE). Makhzan al-'Irfān fī Tafsīr al-Qur'ān. Tehran: Muslim Women's Movement. [In Persian]
- Baydāwī, 'Abdullāh ibn 'Umar. (1418 AH). Anwār al-Tanzīl wa Asrār al-Ta'wīl. Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. First edition. [In Arabic]
- Jurjānī, 'Abd al-Qāhir. (1989 CE). Dalā'il al-I'jāz fī al-Qur'ān. Translated by Dr. Sayyid Moḥammad Rādmanesh. Mashhad: Āstān-e Qods-e Rażavī Publishing and Printing Institute. [In Persian]
- Chomsky, Noam. (2013 CE). Language and Mind. Translated by Koorosh Safavi. Tehran: Hermes. Sixth edition. [In Persian]
- Lāshīn, 'Abd al-Fattāḥ. (n.d.). Balāghat al-Qur'ān fī Āthār al-Qāḍī 'Abd al-Jabbār wa Atharuhā fī al-Dirāsāt al-Balāghīyya. Beirut: Dār al-Fikr al-'Arabī, Maṭba'at Dār al-Qur'ān. [In Arabic]
- Zamakhsharī, Maḥmūd. (1407 AH). Al-Kashshāf 'an Ḥaqā'iq Ghawāmiḍ al-Tanzīl. Beirut: Dār al-Kitāb al-'Arabī. Third edition. [In Arabic]
- Sabzawārī, Mullā Hādī (Ḥakīm Sabzawārī). Sharḥ al-Manzūma. Edited and annotated by Āyatullāh Ḥasan-zāda Āmulī (1990 CE). Tehran: Nāb Publishing.
- Sayyid Raḍī, Abū al-Ḥasan Muḥammad ibn Ḥusayn. (n.d.). Talkhīṣ al-Bayān 'an Majāzāt al-Qur'ān. [In Arabic]
- Suyūfī, Jalāl al-Dīn. (2005 CE). Translation of Al-Itqān fī 'Ulūm al-Qur'ān. Translated by Sayyid Maḥmūd Dashtī, edited by Dr. Qāsim Mokhtārī. Qom: Uṣūl al-Dīn College Publications. Nineveh edition. [In Persian]
- Ṭabātabā'ī, Sayyid Muḥammad Ḥusayn. (1995 CE). Al-Mizān fī Tafsīr al-Qur'ān. Translated by Sayyid Muḥammad Bāqir Mūsavī Hamadānī. Qom: Islamic Publications Office of the Society of Seminary Teachers of Qom. Fifth edition. [In Persian]
- Ṭabarsī, Faḍl ibn Ḥasan. (1981 CE). Majma' al-Bayān fī Tafsīr al-Qur'ān. Translated by a group of translators. Tehran: Farāhānī Publications. First edition. [In Persian]
- Foladvand, Muḥammad Mahdī. (1994 CE). Translation of the Qur'an (Foladvand). Tehran: Dār al-Qur'ān al-Karīm (Office for the Study of Islamic History and Doctrines). First edition. [In Persian]
- Qarā'atī, Moḥsen. (2004 CE). Tafsīr Nūr. Tehran: Cultural Center of Lessons from the Qur'an. Eleventh edition. [In Persian]
- Khaṭīb Qazwīnī, Muḥammad ibn 'Abd al-Raḥmān. (n.d.). Al-Īdāḥ fī 'Ulūm al-Balāghah: al-Ma'ānī, al-Bayān, al-Badī'. Beirut-Lebanon: Dār al-Kutub al-'Ilmiyya. [In Arabic]
- Qomī Mashhadī, Muḥammad ibn Muḥammad Riḍā. (1989 CE). Tafsīr Kanz al-Daqā'iq wa Baḥr al-Gharā'ib. Tehran: Ministry of Islamic Guidance Printing and Publishing Organization. First edition. [In Persian]
20. Hāshimī, Aḥmad. (1994 CE). Jawāhir al-Balāghah fī al-Ma'ānī wa al-Bayān wa al-Badī'. Beirut: Dār al-Fikr. [In Arabic]
- Bāghbānī, Rezvān; Khalīl Parvīnī; Muḥammad Ibrāhīm Khalīfeh Shūshtarī; 'Isā Mottaqīzādeh. "The Literary Inimitability of the Holy Qur'an and its Evolution (A Case Study of Quranic Literary Writings in the 2nd and 3rd Centuries AH)." Lisān Mubīn (Research in Arabic Literature), Scientific-Research Journal, Year 3, New Series, No. 7, Spring 2012. [In Persian]
- Yegāneh, Faṭemeh; Āzīzā Afrāshī. (2016 CE). "Oriental Metaphors in the Qur'an: A Cognitive Approach." Bimonthly Journal of Language Related Research, Vol. 7, No. 5, pp. 193–216. [In Persian]